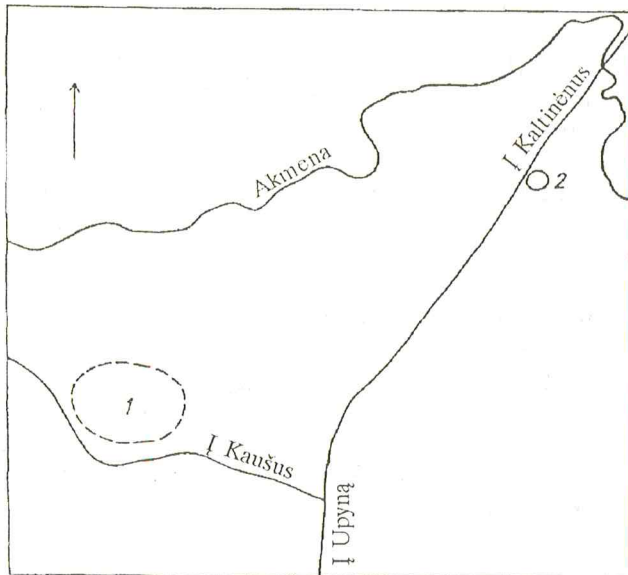

IVADAS

Žemaičių aukštumos pietiniame šlaite plyti Šilalės rajono žemės. Per jas vingiuojančios Akmenos ir jos intako Grybuko pakrantėse yra išsikūręs Pagrybio kaimas (1 pav.). Jo vakarinėje dalyje, prie valstiečių Prano Peleniaus ir Broniaus Stonio sodybų (apie 0,5 km į šiaurę nuo Kaltinėnų-Upynos vicškelio) iškilusią nedidelę kalvelę vietos gyventojai vadina Zomatu, Kapkalniu. Anot pagrybiškių, šiuos vardus vietovė gavusi dėl to, kad čia, nuo senų senovės dirbant įvairius žemės darbus, nuolat būdavo aptinkama iš akmenų susstatytų kažin kokių pamatų-zomatų, tvorų, žmonių ir arklių kaulų, senovinių daiktų (2 pav.).

1 pav. Pagrybio vietovė Šilalės raj.

2 pav. Archeologijos paminklai Pagrybyje: 1 - kapinynas, vadinamas Kapkalniu, Zomatu, 2 - piliakalnis, vadinamas Skuburkalniu.

Taigi žmonėse kapinynas žinomas nuo seno, o archeologinėje literatūroje pradėtas minėti tik nuo trečiojo dešimtmečio pabaigos. Antai Pagrybio kapinynas jau įtrauktas į 1928 m. paskelbtą Lietuvos archeologijos paminklų registrą (Tarasenko P. 1928. P. 198). Tačiau tuomet Lietuvoje dar nebuvo paminklų apsaugos įstatymo, o Valstybės archeologijos komisija veikė silpnai, tai kapinyną ir toliau be atodairos ardė.

Piliakalnių, kapinynų naikinimas ne vienam tarpukario Lietuvos šviesuoliui kėlė nerimą. Rūpintis ir Pagrybyje ardomų archeologijos paminklų apsauga. Pavyzdžiui, Eduardas Volteris nusiuntė raštą vidaus reikalų ministrui ir prašė potvarkio, kuriuo būtų sustabdytas Žemaitijos piliakalnių bei senkapių ardymas ir būtų uždrausta iš tų vietų, kur randama senienų, imti žvyrą, kasti duobes bulvėms bei kitiems reikalams, taip pat arti pilkapius ar piliakalnius. Tame rašte, nurodant vietas, kuriose naikinami archeologijos paminklai, paminėtas ir Pagrybis (NMBRS. F. 17-301). Volteris žinojo, kad Pagrybyje iškasama žmogaus ir arklio griaučių, ginklų ir kt. (NMBRS. F. 17-42). Panašios žinios pasiekdavo ir Valstybės archeologijos komisiją (VAK. B. 49. P. 236). Apie radinius Pagrybyje skelbta net periodinėje spaudoje (Lietuvos aidas. 1936.06.19. Nr. 278).

Antrojo pasaulinio karo išvakarėse klasifikuojant bei apibendrinant visą iki tol Lietuvoje sukauptą archeologijos medžiagą, nustatant radinių chronologiją, buvo atkreiptas dėmesys į kai kuriuos Pagrybio kapinyną atsitiktinai aptiktus dirbinius, idėti dviejų žalvarinių papuošalų paveikslai (Puzinas J. 1938. P. 260, 266. 63:10, 65:3 pav.). Po karo išleistuose archeologų veikaluose taip pat pateikiama žinių apie vieną ar kitą Pagrybio radinį, kartais jų paveikslais iliustruojamas tekstas, kapinyno vieta nurodoma V-XII a. archeologijos paminklų žemėlapiuose (Alseikaitė-Gimbutienė M. 1946. P. 199; LLM. 1956. 321, 410 pav.; LAB. 1961. P. 541, 553. 185; 213:2; 235:3; 269 pav.; LAA. 1977. P. 77. 2, 3, 8 žml.; Volkaitė-Kulikauskienė R. 1970. P. 284). Daugiausia atsitiktinai Pagrybyje aptiktų daiktų archeologai suminėjo kartografuodami geležies amžiaus dirbinius. Antai į Lietuvos archeologijos atlasą buvo įtraukti 7 smeigtukai, 4 segės, 7 apyrankės, 10 įmovinių kirvių, 1 platusis peilis-kalavijas (LLA. 1978. P. 41, 48, 53, 57, 78, 82, 92, 115, 125).

Taigi Pagrybio kapinyno ir jame randamų daiktų archeologai neišleido iš akiračio. Tačiau kur kas nuodugniau paminklu ilgokai domėjosi vien kraštotyriminkai, labiausiai - šilališkis Vladas Statkevičius. Rinkdamas žinias apie lietuvių papročius, meninę veiklą,

3 pav. Vladas Statkevičius lanko Šilalės apylinkių archeologijos objektus

užrašinėdamas vietovardžius, padavimus bei kitą tautosaką, jis susirūpina ir ardomų archeologijos paminklų apsauga (3 pav.). 1963 m. V. Statkevičius rašo tuometiniam Šilalės rajono Vykdomajam komitetui raštą, nurodydamas paminklus, kurių teritorijos nereikėtų laikyti žemės ūkio naudmenimis. Jis mini ir Iždonų kolūkio žemėje esantį Pagrybio kapinyną, užimančią maždaug 2 ha plotą (Statkevičius V. 1989. P. 5).

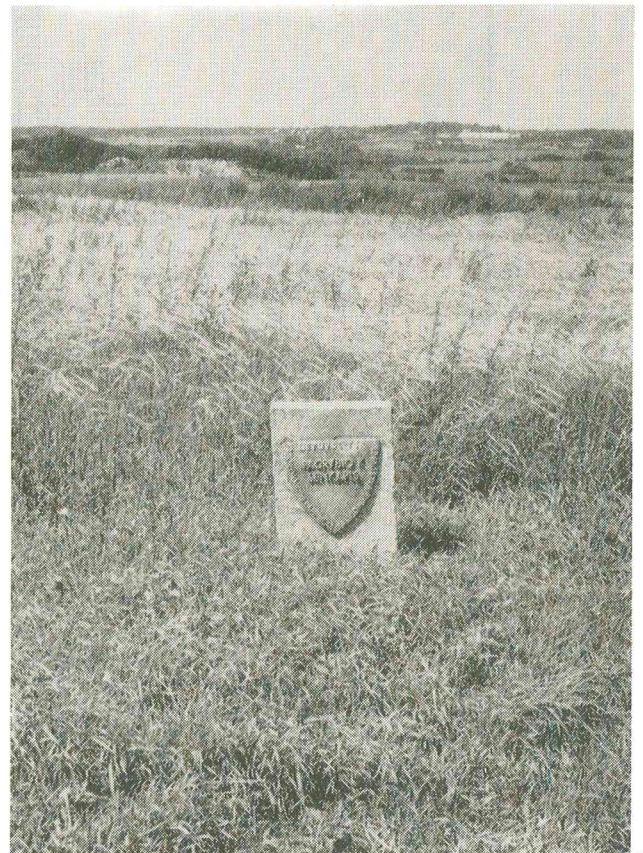
Tyrinėjant šio kraštotyrininko 1975-1988 m. užrašus, aiškėja, kad pirmą kartą Pagrybio kapinyną jis aplankė 1964 m. pavasarį. Nuo tada jis dažnai atvyksta Pagrybin, neretai po kelis kartus kasmet (pvz., 1976 m. - 6 kartus), renka suartos dirvos paviršiuje pasitaikančius radinius, šiam darbui pasitelkęs Pelenių ir Stonių šeimas (ypač pravertė moksleivės Elenos Peleniūtės pagalba). Be to, apie apsilankymų rezultatus kraštotyrininkas nuolat praneša Lietuvos istorijos instituto archeologams, kurie pagaliau rimtai susidomi Pagrybio radiniais.

1967 m. archeologas Adolfas Tautavičius rengėsi pradėti kasinėti Bikavėnų kapinyną (Šilutės raj.). Norėdamas išvengti keblumų dėl ekspedicijos narių apgyvendinimo, archeologas iš anksto kreipėsi pagalbos į V. Statkevičių. Išdėstęs savo rūpestį laiške, ekspedicijos vadovas, be kita ko, pridūrė: jei Bikavėnų kapinynas

bus visai suardytas, tai mėnesį padirbėjusi ekspedicija persikels į Pagrybį arba Žvilius (Statkevičius V. 1969. P. 15). Tačiau nepersikėlė. Dėl svarbių archeologijos atradimų ekspedicija Bikavėnuose užsibuvo net 2 kasinėjimų sezonus ir per tą laiką ištyrė 272 kapus (LAA. 1977. P. 28).

Nesulaukęs archeologų, V. Statkevičius ir toliau rūpinasi Pagrybio kapinynu, kaupia ne tik daiktinę medžiagą, bet ir žinias apie pavienius radinius, saugomus Kaltinėnų, Iždonų mokyklose, Žemaičių "Alkos" muziejuje, padeda komisijoms nustatyti kapinyno paminklinę teritoriją, gairėlėmis pažymi ir apsaugos zoną (4 pav.). Pradėjęs rašyti straipsnius apie Šilalės rajono archeologijos paminklus, jis išdėsto ir sukauptus duomenis apie Pagrybio kapinyną bei kaimynystėje dunksantį piliakalnį, tekstą papildydamas įvairių radinių nuotraukomis (Statkevičius V. 1965; 1966; 1974; 1975). Galvodamas apie Pagrybyje per keliolika metų surinktos dirbinių kolekcijos ateitį, kraštotyrininkas didžiausią savo rinkinio dalį padovanoja Lietuvos nacionaliniam muziejui (inv. Nr. AR 552:1-70), keletą dirbinių palieka ir Šiaulių "Aušros" muziejui (neinv.).

Spaudoje yra minėta, kad Pagrybio kapinynas - respublikinės reikšmės archeologijos paminklas, žymimas Nr. 1032, buvo tyrinėtas 1967 m. (LKPS. 1973. P. 176). Iš tikrųjų kapinynas kasinėtas daug vėliau, t.y. 1980-

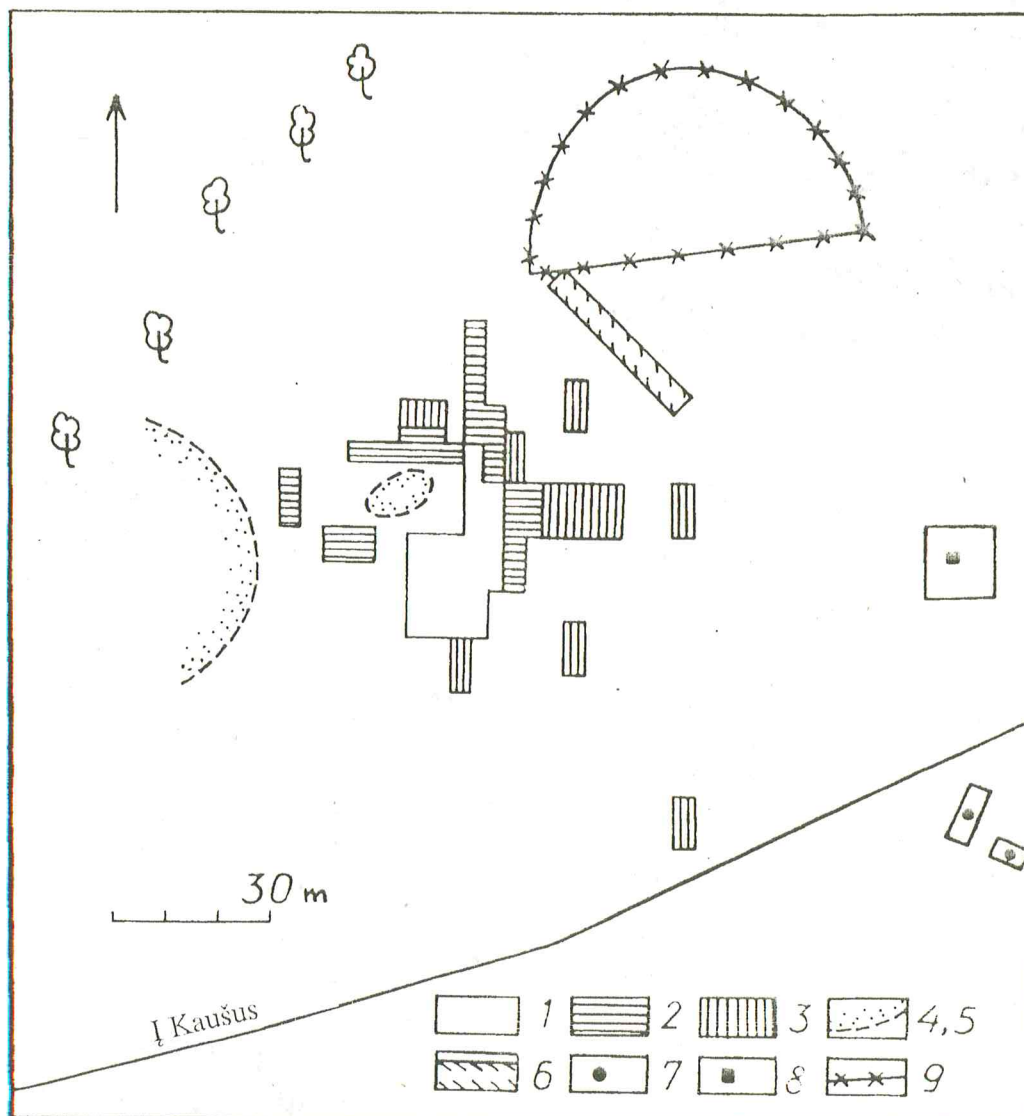

4 pav. Paminklinė lenta ant Kapkalnio

1982 m. Kasinėjo Lietuvos istorijos instituto archeologų ekspedicija (jai vėliau buvo suteiktas "Žemaitijos" vardas), kurią rengė ir kuriai vadovavo šių eilučių autorė.

Be pagrindinio jau minėto tikslo - rinkti duomenis, reikalingus lietuvių etnogenės problemai tirti, ekspedicija, persikeldama į Pagrybį, turėjo ir kitų užduočių. Visų pirma reikėjo sustabdyti galutinį kapinyno sunaikinimą. Kad tokia grėsmė reali, liudijo jau vien V. Statkevičiaus reguliarūs paminklo būklės stebėjimai ir kasmet be paliovos gausėjanti atsitiktinių radinių kolekcija, besikaupianti dėl žemės darbų kapinyno teritorijoje. Be to, puoselėta viltis, jog kasinėjimai gali duoti informacijos, leidžiančios daug geriau pažinti anuomet regione paplitusias laidojimo apeigas, dėl

kurių ginčijasi archeologai. Antai 1980 m. pavasarį Vilniuje įvykusioje respublikinėje archeologų konferencijoje (Vaitkunskienė L. 1981a. P. 160) ypač karštai diskutuota dėl žirgo vaidmens Lietuvos gyventojų laidojimo ceremonijoje. Mat, demonstruojant naujausius duomenis apie X-XII a. laidojimo papročius Žemaitijoje, buvo paprieštarauta literatūroje įsitvirtinusi teiginiui, kurio, beje, niekas niekada nemėgino pagrįsti archeologijos medžiaga, jog žirgas, užkastas šalia mirusiojo arba atskiroje duobėje ar net vien žirgam laidoti skirtoje kapinyno dalyje, tėra įkapė, panašiai kaip peilis, kirvis ar kitas daiktas, įdėtas į kapą per laidojimo apeigas. Be to, tada dar buvo mėginta įrodyti, jog, laidojant žemaitį, šalia mirusiojo užkaskavo ne tik paaukotą žirgo galvą, kaip lig tol manyta, bet ir kojas.

5 pav. Kapinyno situacijos planas: 1 - 1980 m. kasinėtus plotas, 2 - 1981 m. kasinėtus plotas, 3 - 1982 m. kasinėtus plotas, 4, 5 - buv. žvyrduobės, 6 - griovys silosui, 7 - buv. B. Stonio sodybvietė, 8 - P. Peleniaus sodyba, 9 - gardas veršeliams.

6 pav. Pagrybio piliakalnis - Skuburkaulis

Kad ta diskusija neliktų bevaisė, reikėjo naujų šaltinių, t.y. imtis kasinėti laidojimo paminklą, kuriame būtų išlikę ir kaulų. Toks paminklas ir buvo Pagrybio kapinynas. Mat ir žmonės kalbėjo apie čia randamus arklių kaulus, ir kraštotyrininkai 1965 m. buvo aptikę atodangą, kur, be metalinių daiktų, pasitaikė žmogaus ir arklio griaučių (Statkevičius V. 1965a. P. 4).

Pagaliau ekspedicija tikėjosi Pagrybyje surinkti papildomų duomenų baigiamai rengti studijai apie iki tol ne tyrinėtą žirgo aukojimo apeigą per genties diduomenės atstovo (vyro) laidotuves (Vaitkūnskienė L. 1981b).

Tad užbaigusi ketverius metus (1976-1979) trukusius Žąsino kapinyno kasinėjimus, 1980 m. birželio 18 d. ekspedicija persikėlė į Pagrybio kaimą.

Jau pirmieji - išoriniai - Kapkalnio žvalgymai įtikino, kad kapinynas tikrai labai suardytas. Jį žalojo net iki pat ekspedicijos atvykimo išvakarių. Antai Kapkalnio šiaurės rytuose buvo įrengtas gardas, kuriame "vasarojo" kolūkio versiai. Palei gardo pietvakarinį kraštą žiojėjo apie 40 m ilgio ir 10-11 m pločio griovys, kitados iškastas silosui laikyti, bet ilgainiui virtęs kaimo šiukšlynu.

Iždonių kolūkio valdyboje sužinojome, kad apytikriai prieš 20 metų Kapkalnyje buvo daug rūsiaduobių, tad vietovei užlyginti pasitelktas buldozeris. Tačiau teritorijos paviršius nevisiškai lygus. Šiaurės vakarinėje Kapkalnio dalyje matyti 8x11 m įdubimas. Panašus pastebėtas ir vakarinėje nuokalnėje. Vietos gyventojų tvirtinimu, ir vienur, ir kitur tarpukariu buvę pradėta

kasti žvyrą. Kadangi nuolat pasitaikydavo žmonių kaulų, karjeras uždarytas, o žmonių kaukolės surinktos, sudėtos į karštą ir palaidotos. Bet vėliau, užlyginant žvyruobes, karstas buvęs užkliudytas, sulaužytas, o kaukolės nuriudėjusios pakalnėn.

Dar pagrybiškiai nurodė, kad maždaug 1932-1935 m. čia "kasinėjęs" matininkas Dženkaitis iš Griugulių kaimo. P. Pelenius sakėsi apie 1933-1934 m. kartu su kitais pasamdytais kaimo vyrais dalyvavęs kasinėjimuose. Matininkas nurodydavęs, kur reikia kasti duobę. Ją vis platinant, ieškota kapų. Radę dažniausiai surinkdavo tik papuošalus, ypač seges, apyrankes, nes jos labiausiai patikusios "kasinėjimui" rengėjui. Paskui kasdavę kitą duobę. Kasinėta visame Kapkalnyje. Neabejotina, kad dalis radinių yra patekusi į VDKM rinkinius (inv. Nr. 709).

Be to, B. Stonys, keldamasis iš sodybos į Iždonų gyvenvietę, išvežė ir nemaža juodžemio, susemto pietinėje Kapkalnio dalyje, kur kolūkiečiai išdalytuose sklypuose augino daržoves.

Iš pagrybiškių pasakojimų susidarė vaizdas, kad kapinynas pietryčiuose gali siekti Pelenių sodybą, rytuose - buvusią Stonių sodybą, kurią žymi vien šulinys ir kryžius. Beje, pietinėje, pietryčių ir rytinėje pusėse kapinyno teritorija susilieja su bendra vietovės lyguma, kurią kerta keliukas, vedantis iš Pagrybio į gretimą Kaušų kaimą (5 pav.). Bet šiaurinėje, šiaurės vakarų ir vakarinėje dalyje kapinyną riboja statoka nuokalnė, todėl, žiūrint iš šitos pusės, atrodė.

7 pav. Kasinėjimų pradžia

kad laidojimo paminklas įrengtas gana aukštoje kalvoje. Jos papėdėje vingiuoja Grybukas, už jo nusidriekia kloniai. Vietovę ypač puošia atskiros kalvos, gerai matomos nuo Kapkalnio. Kai kurios įdomiai pavadintos. Antai šiaurėje dūluoja Spirokalnis, pietvakariuose - jau gretimame Kaušų kaime - stūkso Aušrinkalnis, o į šiaurės rytus, apytikriai už 2 km, dunkso Pagrybio piliakalnis - Skuburkalnis (6 pav.). Apie jį kraštotyrininkai yra užrašę net 24 padavimus (Statkevičius V. 1987. P. 50-55). Verta pridurti, kad Akmenos slėnio kairysis krantas nuo Skuburkalnio į šiaurės vakarus vadinamas Karšuvos ganyklomis.

Ekspedicija pradėjo kasinėti toje kapinyno dalyje, kurią pietuose riboja keliukas į Kaušus, o šiaurėje - užlyginta žvyruobė (5; 7 pav.). Kapinynas tyrinėtas kasant 10 m ilgio ir 3 m pločio perkasas, orientuotas pagal pasaulio šalis. Šitaip buvo iškasinėtas 1192 m² plotas ir ištirta 217 kapų, kuriuose rasta beveik 550 įkapių. Be to, surinkti 82 atsitiktiniai dirbiniai.

Kasinėjimų dokumentacija, kurią sudaro per 13 autorinių lankų teksto, 340 piešinių ir brėžinių, 413 fotonegatyvų, yra saugoma LIAS (B. 791, 938, 1001), o radiniai - LNM (inv. Nr. AR 552:71-628).

Knyga suskirstyta į 3 dalis. Pirmojoje skelbiami trumpinti visų 1980-1982 m. tyrinėtų kapų aprašai; antrojoje pateikiama sisteminė archeologinės medžiagos analizė, t.y. nagrinėjami laidosenos ypatumai, pagal Lietuvos archeologijoje išvirtinusių tipologinę ir chronologinę sistemą klasifikuojami radiniai; trečiojoje išdėstoma istorinė archeologinės medžiagos interpre-

tacija, pagrindiniu tyrinėjimų objektu laikant žmonių bendruomenę, palikusių Pagrybio kapinyną. Remiantis išnagrinėtais duomenimis, visų pirma siekiama nustatyti jos etninę priklausomybę, kartu apibrėžti ir vietą toje etnokultūrinėje situacijoje, kuri tuomet buvo susidariusi vakarinėse istorinės Žemaitijos žemėse. Nagrinėjant šios bendruomenės socialinės istorijos klausimus, stengiamasi atskleisti skirtingą vyro ir moters padėtį bendruomenėje, nepaliekant nuošaly šeimininių santykių sferos, taip pat aptariami žemdirbių kolektyvo karinės organizacijos bruožai. Žinios, sukauptos beieškant dirbinių ornamentuose pasaulžiūrinės ir meninės jungties bei atkuriant laidojimo papročius, apeigas, leido prasiskverbti į žmogaus mitologinę mąstyseną, pažinti kai kuriuos jo religinius vaizdinius bei pasaulėjautos principus.

Galiausiai archeologinius tyrinėjimus papildė osteologinės medžiagos tyrimai, t.y. pridedami kapinyne geriau išlikusių griaučių lyties ir amžiaus diagnostikos rezultatai, kuriuos parengė Gintautas Česnys. Ta proga pridurtina, kad visame Jūros ir Dubysos tarpupyje Pagrybio kapinynas iki šiol tebėra vienintelis kasinėtas objektas, kur aptikta kaulų, reikalingų antropologinei to meto žmogaus apybraižai. Todėl tyrinėjimų duomenys jau skelbti leidiniuose, kuriuose nagrinėjama žemaičių kilmės problema kranilogijos ir odontologijos aspektu bei aptariamos geležies amžiuje paplitusios Žemaitijos gyventojų ligos (Česnys G. 1984. P. 141; Paprečienė I. 1984. P. 151; Jankauskas R. 1993. P. 58).